

'Wat is academic citizenship?'

Opinie | door Floor Basten

9 januari 2026 | Neutraliteit en academisch burgerschap gaan nooit samen, schetst Floor Basten in een uitgebreide analyse van het begrip 'academic citizenship'. "Van geleerde genootschappen tot carrièrejagers en rebellerende wetenschappers, academici kunnen niet aan burgerschap ontsnappen. Precies dat maakt van alles wat ze doen en laten een politiek en ethisch vraagstuk."

Waar hebben we het eigenlijk over als we 'academic citizenship' zeggen? Die vraag stond centraal in mijn postdoc-onderzoek bij Bestuurskunde (de Radboud Universiteit). Vaak wordt de term in verband gebracht met maatschappelijk engagement, maar vereenzelvigen we 'academic citizenship' met 'maatschappelijk engagement', dan zien we niet hoe andere activiteiten van academici óók over engagement gaan. Om die blinde vlek te verhelderen, heb ik een conceptualisering vanuit een relationele en perspectivistische benadering gemaakt.

Maatschappelijk engagement en burgerschapsonderwijs

Een eerste oriëntatie op de wetenschappelijke literatuur wees al snel op diverse manieren waarop wetenschappers zich verhouden tot de maatschappij. Voorbeelden daarvan zijn dienstverlening in de vorm van lezingen of opiniestukken, onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken, of actievoeren tegen de fossiele industrie. 'Maatschappelijk engagement' werd in de literatuur als vanzelfsprekend aan het 'citizenship' van 'academics' verbonden.

In discussies over deze relatie tussen wetenschap en maatschappij werden ook zorgen geuit over de status van onderzoeksresultaten als wetenschappers zelf zo geïnvolveerd waren in hun onderzoeksonderwerp. Kunnen ze dan hun kritische distantie wel behouden? Ruimer geformuleerd: blijven politieke, economische en sociale belangen dan voldoende op afstand? Gedragscodes moeten helderheid verschaffen voor het omgaan met dergelijke relaties.

Ook in de literatuur over universitair burgerschapsonderwijs waren engagement en vormen daarvan prominent aanwezig – en werden ze ter discussie gesteld: is de wetenschap wel bedoeld om burgers te vormen? Het reveil van 'Bildung' als universiteitsideaal wordt niet door iedereen toegejuicht, bijvoorbeeld omdat maatschappelijke relevantie op gespannen voet kan staan met het primaat bij wetenschappelijke relevantie, wat het oude debat over het onderscheid tussen zuiver/puur/fundamenteel en inter-/multi-/transdisciplinair/toegepast heropent.

Samengevat: de literatuur verbindt 'academic citizenship' als vanzelfsprekend aan 'maatschappelijk engagement'. Die eenzijdigheid legt een bias bloot: de veronderstelling dat het een relatie betreft tussen enerzijds wetenschap en anderzijds een maatschappij die als niet-wetenschappelijke Ander geldt.

Een relationeel-perspectivistische benadering van *academic citizenship*

Die eenzijdigheid beperkt het zicht op andere relaties die academici onderhouden en óók over burgerschap gaan. Wetenschappers verhouden zich bijvoorbeeld ook (en vooral) tot elkaar: ze zijn onderling verbonden in hechte gemeenschappen. Hun niet-vrijblijvende lidmaatschap daarvan is ook op te vatten als engagement, maar dan bij een wel-wetenschappelijke maatschappij. Deze mogelijkheid missen we als we 'academic citizenship' en 'maatschappelijk engagement' vereenzelvigen en die maatschappij alleen een niet-wetenschappelijke Ander mag zijn.

Vragen wat academic citizenship is, is vragen naar een essentie. Dit kan handig blijken voor een vervolgstap, bijvoorbeeld tellen hoe vaak of in welke mate 'het' (d.w.z. academic citizenship) voorkomt, maar creëert ook een onbehulpzaam dualisme dat nuances uitsluit. Daarom moeten we 'het' openhouden en verkennen of er variatie is, en van welke distincties die afhangt. Daarvoor is een relationele benadering geschikt. De vraag wordt dan telkens: vanuit welke primaire relatie is dit gedrag als academisch burgerschap te plaatsen? Voor de persoon-in-relatie is het engagement vanuit de relatie telkens opnieuw leidend in overwegingen, besluiten en handelingen. Dit is dus ook een perspectivistische conceptualisering: er is geen neutrale basislijn waarvan varianten verschillen, er zijn enkel varianten die onderling verschillen.

Om dit te verbeelden is de commercial '[All That We Share](#)' van het Deense televisiestation TV2 Denmark handig. Een groep mensen wordt steeds gevraagd naar voren te stappen als ze iets op zichzelf van toepassing vinden. Zo wordt duidelijk dat 'wij die van Denemarken houden' de hele groep betreft, maar daarin tijdelijke deelverzamelingen ontstaan ('wij die zich eenzaam voelen', 'wij die geloven in leven na de dood', ...). Het is telkens de vraag die verschillen creëert.

Burger van meer dan één land

Deze conceptuele lenigheid wordt voor 'academic citizenship' mogelijk wanneer we teruggrijpen op 'civitas' als Romeinse term voor een gemeenschap van mensen die, naar hun officiële status, 'burgers' worden genoemd en door wetten aan elkaar verbonden zijn. De staatsrechtelijke invulling van natiestaten met een grondgebied en paspoorten betreft een van de soorten wetten die als zodanig, namelijk onderling verbindend, functioneren. We kennen daarnaast ook religieuze wetten als basis voor bodemloze gemeenschappen zoals Civitas Christiania en de Islamitische Ummah.

Men kan zich dus van meer dan alleen een land burger voelen, en *civitas* is de gemeenschap waartoe iemand zichzelf rekent. "The real University is a state of mind", vatte Robert Pirsig dit in 1974 voor de universiteit samen in *Zen and the art of motorcycle maintenance*. Begrippen zoals 'universitaire overheid' en het recentere 'academische soevereiniteit' verwijzen naar een wel-wetenschappelijke maatschappij met eigen burgers.

Dit academisch burgerschap is niet vrijblijvend. Er zijn expliciete en impliciete verwachtingen van gehoorzaamheid aan het collectief, en daarmee ook van onderwerping daaraan en disciplineren die daarop voorbereidt.

Vier varianten van *academic citizenship*

'Vanuit welke primaire relatie is dit gedrag als academisch burgerschap te plaatsen?', vroeg ik steeds bij mijn observaties. Uit de antwoorden kwamen grofweg vier varianten in zicht. Elke variant betreft een gemeenschap waartoe academici zich primair willen, kunnen en eventueel mogen verhouden, en van waaruit zij andere gemeenschappen bejegenen omdat zij zich ook daartoe moeten verhouden. Deze varianten zijn niet statisch maar historisch en ontwikkelen zich dus, mede door de relaties met de niet-wetenschappelijke maatschappij (die overigens toenemend gevormd is door burgers van de wel-wetenschappelijke maatschappij).

De eerste variant is de kennisgemeenschap van onderwijs, onderzoek, claims, counter-claims, bewijslast, kritische distantie, et cetera. Burgerschap hiervan wordt geregeld via wetten om tot valide waarheidsvinding te komen.

De tweede is de culturele gemeenschap van wetenschappers, studenten, alumni, prijzen, conferenties, publicaties, enzovoorts. Dit burgerschap wordt mogelijk via wetten voor aansluiting bij specifieke groepen zoals (sub)disciplines ('de school van Foucault') en universiteiten ('een

Wageningen', de Ivy League) waaraan men identiteit kan ontlenen, ondersteund met merchandise, slogans en logo's.

De derde is de organisatorische gemeenschap van bestuurders, managers, personeel, vrijwilligers, gebouwen, een campus, een adres, budgetten, sponsors, advertenties, een vakbond, et cetera. Hier gelden juridische wetten rond eigendom en werkgeverschap en, sinds halverwege de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw, de tucht van de markt. Omdat de universiteit van oudsher aan zelfbestuur doet, vallen hieronder ook politieke dimensie zoals de democratisch gekozen organen en hun inspraak, of wat daar nog van over is.

De vierde variant betreft de professionele gemeenschap met een loopbaan, hoogleraren, Universitair (Hoofd)Docenten, post docs, promovendi, studentassistenten, enzovoorts. Burgerschap van deze variant wordt mogelijk via de andere drie varianten: men moet het vak beheersen, de juiste mensen kennen en een CAO hebben. Dit burgerschap wordt bezegeld met een diploma's en titels.

Het zal duidelijk zijn dat de varianten overlappen en academici (net als Denen) telkens opnieuw zijn in te delen al naar gelang de vraag die gesteld wordt. Deze vier varianten van academisch burgerschap blijven niettemin onzichtbaar als alleen de niet-wetenschappelijke maatschappij het domein is waarop 'academisch burgerschap' kan verschijnen. Sommige aspecten van het academische leven kunnen we echter beter lezen wanneer we ook de wel-wetenschappelijke maatschappij betrekken – vooral waar zich keuzes en dilemma's aandienen.

Ontwikkeling in academisch burgerschap voor studenten

Vanuit de student gezien bood de universitaire gemeenschap vroeger als primair culturele gemeenschap aan pubers de elitaire Bildung die samenhang met de opkomst van natiestaten. Het vroeg-Amerikaanse

campusmodel met alle relevante faciliteiten gold en geldt als een eigen dorp, met docenten (of studiebegeleiders) als plaatsvervangende ouders (in loco parentis).

Zo'n honderd jaar geleden veranderde de universiteit in een emancipatie-instrument voor maatschappelijke minderheden, maar zonder het elitaire element in het studentikoze, puberale leven te verliezen (wat we nog terugzien in corporale misstanden rond Banga-lijsten en extreme ontgroeningen die maar niet definitief willen verdwijnen). Weer later zien we een verschuiving naar de massa-universiteit voor beroepsopleidingen en een zeer divers studentenleven.

Vorming van academisch burgerschap voor studenten anno nu bestaat uit een curriculum met elementen van wereldburgerschap en duurzaamheid plus universiteitscampagnes voor een expliciet ethisch appèl (zoals 'Je bent nodig' in Nijmegen). Dit betreft dus academisch burgerschap als engagement bij de niet-wetenschappelijke maatschappij. Veel studenten vragen zich af waarvoor dat nodig is; ze studeren immers ter voorbereiding op een beroep en/of netwerk (en niet als activisme of vrijwilligerswerk).

Andere studenten grijpen juist hun kans om leden te werven voor extreemrechtse doelen, zoals het geval met de Groot-Nederlandse Studentenvereniging, of om te protesteren tegen genocide in Palestina. Dit laatste leidt tot spanningen in de organisatorische gemeenschap als een College van Bestuur daarbij de ME inschakelt. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld de ontzetting van een bestuursgebouw als studenten meer inspraak eisen. De grens tussen niet- en wel-wetenschappelijke maatschappij waarvoor het engagement geldt, valt dan dus binnen die gemeenschap zelf.

Verschillende spanningen

Er zijn ook grensconflicten tussen gemeenschappen. Zo is er de spanning

tussen zorgpedagogiek (bijvoorbeeld regeneratief onderwijs en studentpsychologen) en cijfergedreven didactiek met Honours-programma's en meritocratische beloften (grind culture ter voorbereiding op de competitieve prestatimaatschappij). Die spanning hoort bij de culturele en organisatorische gemeenschap en de conflicterende belangen die daar via identiteitsontwikkeling en financieringsstromen gelden.

Engagement met de wel-wetenschappelijke maatschappij komt echter pas volop in beeld na de studie. Burgerschap aan een kennisgemeenschap betekent vaak meedoen aan 'science wars' (bèta's tegen de rest) en 'culture wars' (conservatief-rechts tegen postmodern woke) waarmee wetenschappers hun eigen burgeroorlog voeren en methodenstrijd leveren, omdat er nu eenmaal van oudsher de gedachte was dat er één verbindend principe onder alle faculteiten lag.

Burgers van subdisciplines als neoklassieke economie, populatiegenetica en analytische filosofie ontkennen hun academisch burgerschap omdat ze uitgaan van het vrije, zelfvoorzienende en contextloze individu – wat hun inzet van strijd en paradoxaal genoeg dus engagement is. Om verzekerd te blijven van burgerschap van de kennisgemeenschap is burgerschap van een universiteit als organisatorische gemeenschap overigens niet noodzakelijk. Wetenschapsbeoefening lag eeuwenlang binnen geleerde genootschappen en startte pas in 1815 als onderdeel van universiteiten, maar floreert daarbuiten nog steeds, bijvoorbeeld onder buitenpromovendi. Het dubbele burgerschap is echter wel handig, want daarmee ontstaat toegang tot burgerschap van de professionele gemeenschap en kans op een aanstelling.

De academische banenmarkt is gespannen en ook hier gelden grind culture en prestatimaatschappij, en zien we een academisch precariaat met tijdelijke contracten en parttime aanstellingen. Hoogleraren protesteren tegen bezuinigingen op salarissen door in cortège door stad te lopen. Burgerschap aan kennisgemeenschap, organisatorische gemeenschap en

professionele gemeenschap kan spanningen opleveren omdat tegelijkertijd academische vrijheid, banen en reputaties op het spel staan. Deze verknoping was bijvoorbeeld inzet van driemansinitiatief Science in Transition, dat tussen 2013 en 2018 te hoop liep tegen neoliberale universiteitsbestuurders. In die periode kwam ook Bildung weer op als vormingsideaal.

Burgerschap van de culturele gemeenschap wordt verder zichtbaar in decorum tijdens promoties, redes en vieringen, en het uitreiken van eredoctoraten aan niet-wetenschappelijke maar wel-maatschappelijke beroemdheden (zoals Taylor Swift), waarmee de organisatorische gemeenschap inzet op een positief imago van de eigen universiteit.

Tussen wel- en niet-wetenschappelijk burgerschap

En dan is er nog het academische burgerschap dat de niet-wetenschappelijke maatschappij wil dienen, waarmee ik het artikel begon. Wetenschappers weten echter niet altijd goed waarom ze zich met die niet-wetenschappelijke maatschappij moeten engageren. Toen de Nationale Wetenschapsagenda en 'valorisatie' werden gelanceerd, ontstond angst dat wetenschappers opdrachten van de maatschappij moesten aannemen. Burgers van sommige kennisgemeenschappen beroepen zich erop dat hun onderzoek geen enkele maatschappelijke relevantie heeft.

Er zijn echter ook wetenschappers die zich wel betrokken voelen bij het grotere geheel van samenleving en planeet. Ze doen transdisciplinair onderzoek met maatschappelijke partners, vertalen hun bevindingen naar begrijpelijke publicaties en bruikbare toepassingen, en doen kortom aan wat vroeger 'kennisdisseminatie' en 'publiekscommunicatie' heette.

Een stap verder gaan wetenschappers die zich verenigen in actiegroepen omdat ze meer engagement willen dan binnen de grenzen van de wel-wetenschappelijke maatschappij (via publicaties) mogelijk is. Zo werd in

1968 de Union of Concerned Scientists opgericht om te strijden voor een betere en gezondere wereld, en kennen we vandaag EuroScience, Scientists for Future en Scientist Rebellion – waarin deze laatste wel-wetenschappelijk burgerschap verenigt met niet-wetenschappelijke burgerlijke ongehoorzaamheid. Ook deze wetenschappers zijn zichtbaar op campus en modelleren zo een vorm van burgerschap richting studenten.

Tot slot

Interessant genoeg krijgen wetenschappers die op de grens tussen wel- en niet-wetenschappelijke maatschappij opereren het vaakst de beschuldiging niet neutraal te zijn. De door mij ontwikkelde benadering laat echter zien dat neutraliteit en academisch burgerschap nooit samengaan. Van geleerde genootschappen tot carrièrejagers en rebellerende wetenschappers, academici kunnen niet aan burgerschap ontsnappen. Precies dat maakt van alles wat ze doen en laten een politiek en ethisch vraagstuk. Hierin zijn zij niet anders dan niet-academici.

Floor Basten is onafhankelijk onderzoeker en gespecialiseerd in narratief onderzoek.

ScienceGuide ▼

Gerelateerde artikelen

'De universiteit is geen toeschouwer: over biodiversiteitsverlies, ecologische rouw en samenwerking met activisten'

Hoogleraar Stef Craps (Universiteit Gent) legt uit waarom hij...

'Radboud moet repressie beëindigen en medewerkers steunen die zich uitspreken tegen Israël's genocide in Gaza'

Het bestuur van de Radboud verzuimt haar plicht jegens...

‘Vijf uitdagingen voor Erkennen en Waarderen op de universiteit’

Herman van de Werfhorst en Carolien van Dam beschrijven...